

Ortaçağ Anadolu Türk Mimarisinde Devşirme Malzeme Kullanımı

Use of Antique Material in the Medieval Anatolian Architecture

Nermin ŞAMAN DOĞAN* - Turgay YAZAR**

Özet

Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemi yapılarında devşirme malzeme kullanımı yaygındır. Anadolu'daki Ortaçağ kentleri çoğunlukla Roma, Bizans dönemlerinden beri sürekliliğini koruyan yerleşimler olduğu için önceden varolan anıtların malzemeleri geçmişe öykünmek, kutsal saymak ya da hazır malzemenin kullanılması gibi ekonomik nedenlerle tercih edilmiştir. Genellikle yapılarda Roma ve Bizans dönemlerine ait devşirme malzemeler / mimari plastik eserler kullanılmakla birlikte, bazı örneklerde aynı dönem ya da kültürlere ait malzemelerin de devşirildiği görülmektedir. Önemli olan uygarlık ve zaman farkı olmayıp malzemenin en az ikinci defa yeniden kullanımıdır. Devşirilen malzeme işlevine uygun kullanılabilirdiği gibi kısmen veya tamamen işlenerek farklı bir işlevle de değerlendirilebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ortaçağ, Anadolu, Devşirme malzeme, Roma, Bizans, Selçuklu, Beylikler.

Abstract

It was common to use Antique materials in the buildings during Anatolian Seljuks and Emirates periods. As the Medieval Anatolian cities existed since the Roman, Byzantine times, materials of the already existing monuments were preferred to be used in order to express admiration for the past, as well as for religious and economic reasons. Generally, the Antique materials and architectural plastic examples of Roman and Byzantine periods were used in the buildings; however, in some examples, the materials from the same period and culture can be seen. What is important is not the difference of period or culture, but the fact that the material was used at least twice. The Antique material could be used not only in accordance with its original function but also in a partly, or totally new manner.

Key Words: Middle Age, Anatolia, Antique Materials, Roman, Byzantine, Seljuk, Emirates.

* Yrd. Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü,
nerminsd@hacettepe.edu.tr.

** Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü,
turgayyazar@yahoo.com.

Ortaçağ Anadolu Türk mimarisinde, malzeme sağlama yollarından biri de eski yapılardan derlenen yapı malzemelerinin ikinci defa kullanılmasıdır. Devşirme malzeme kullanımı yaygın bir yöntem olmakla birlikte, bu konuyu ayrıntılı olarak inceleyen yayınlar az sayıdadır¹. Bu nedenle çalışmamızda bu konuya katkı sağlanması amaçlanmıştır. Öncelikle devşirme malzemenin tanımıyla ilgili bazı saptamalar yapılması uygun olacaktır.

Sanat tarihinde devşirme sözcüğü, işlenmiş malzemenin en az ikinci defa kullanımını ifade eder. Devşirilmiş malzeme üç veya daha fazla kullanılabilir.

Bu bağlamda genellikle geçmiş kültürlerle ait yapılardan alınan malzemeler söz konusu olduğu gibi, bazen de aynı döneme veya uygarlığa ait malzeme ikinci defa kullanılabilir. Önemli olan uygarlık veya zaman farkı olmayıp işlenmiş malzemenin ikinci defa yani yeniden kullanımınıdır. Malzemenin alındığı yapılar kullanılır durumda, atıl veya harabe halinde olabilmektedir.

Devşirilen malzeme eski işlevine uygun olarak kullanılabilirdiği gibi, kısmen veya hiç işlenmeden yeni bir işlevle de kullanılabilir.

Devşirme malzeme kullanımının gerekçeleri olarak çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Örnekler, devşirme malzeme kullanımında işlenmiş malzemenin ekonomik yollarından temini dışında bazı siyasi, politik veya ikonografik nedenler olabileceğini göstermektedir. İslam sanatında devşirme malzeme kullanımı erken dönemlere kadar geri gitmekte ve devşirme malzeme kullanımında bir kısıtlama görülmemektedir. İslami yerleşimlerin genellikle eski şehirler veya kutsal alanlar üzerinde veya yakınında kurulması, yapı malzemelerinin devşirilerek tekrar kullanılmasındaki en önemli unsurlardan biridir (Elisséef, 1992, s. 138). Şam Emeviye Camii (706-714/715) örneğinde olduğu gibi, yapının doğu ve batıdaki giriş kapıları daha eski Antik düzenlemenin bir parçasıdır. Kuzey girişi ise Antik olmakla birlikte yeniden biçimlenmiştir (Can, 1995, s. 44-45; Grabar, 1988, s. 85-88).

Bu bağlamda önemli örneklerden biri Abbasi Halifesi Mansur tarafından 762 yılında inşasına başlanan Bağdat'tır. Şehrin ana kapıları daha önceki dönemlerde devşirildiği bilinen Emevi yerleşmesi Vasit ve Küfe gibi kentlerden tekrar devşirilerek Bağdat'a taşınmıştır. Bu kapıların devşirilmesinin işçilik ve zor üretilen malzemeler olmaları gibi maddi nedenlerden çok, yağmalanan yerleşmenin temsil ettiği politik güce ve kültüre egemen olmak gibi simgesel bir anlam taşıdığı düşünülmektedir (Akın, 1990, s. 21-25).

Sözü edilen politik veya ikonografik eğilimler Selçuklu dönemi için de farklı biçimde tespit edilmektedir. İbn Bibi, I. Alâeddin Keykubad (1220-1237) döneminde

¹ Konuyla ilgili olarak başlıca yayınlar için bkz. (Alp, 2005, s. 25-30; Alp, 2006; Demiriz, 1970-1971, s. 87-100; Öney, 1968, s. 17-26; Ötüken, 1996; Redford, 1993, s. 148-156; 2001, s. 48-60; Tanyeli ve Tanyeli, 1989, s. 23-31; Yıldırım, 2006).

Konya ve Sivas surlarının inşasını “*Yumuşak taşlar ve mermerler üzerine altın yaldızla Kuran ayetlerinden, Peygamber hadislerinin en çok tanınanlarından, Şehnâme’ nin beyitlerinden ve vecizelerinden parçalar yazarak, onların üzerinde hiç boş yer bırakmadılar*” şeklinde anlatır (İbn Bibi, 1996, s. 273). Selçuklu sultanlarının isimlerini ve bazı sıfatlarını *Şehname* kahramanlarından alması da bu öykünmeyi doğrular (Redford, 2001, s. 48-58).

Selçuklu dönemi için devşirme malzemenin nasıl temin edildiği konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Devşirme malzemenin Osmanlı dönemindeki kullanımını konu alan bir çalışmada devşirme malzemenin sağlanmasında bazı yöntem ve kısıtlamaların bulunduğu kanaati belirtilmiştir (Tanyeli ve Tanyeli, 1989, s. 28-30). Bu bağlamda Evliya Çelebi seyahatnamesinde İstanbul’daki Süleymaniye Camii inşa edilirken Mısır diyarından özellikle İskenderiye gibi antik kentlerden malzeme getirildiğini belirtmesi dikkat çekicidir (Evliya Çelebi, 1995, s. 62).

Bu konuda Ö. L. Barkan (1972, s. 335-350; 1979, s. 11-31), Süleymaniye Camii ve İmaretini inşaatının aşamalarını belgelerle irdelediği çalışmasında Mısır, Şam, Selanik, İstanbul, İçel, Adana, Sis, Tarsus, Alâiye, Silifke, Mut, Gülnar, İznik ve Yalova gibi merkezlerden başta sütun olmak üzere çeşitli malzemeler getirtildiğini açıklamaktadır. Harabelerden ve eski binalardan çıkarılacak sütunların ve döşeme taşlarının tespiti ve taşınmasına yönelik 13- 69 (56) numaralı belgeler ayrıntılı bilgiler içerir. Bu kayıtlarda “*eğer ala mermer direkleridir, eğer kapı ve söveleridir, söküp gönderesin, harap olacak mâmur yerleri sonra imaret malından tamir edeler*” ve “*Ve zikir olunan direklerden gayrı beş-altı arşun yeşil ve somaki mu’teber direklerden ve döşemeye münâsip gayet eyü mermerlerden ne mikdar mümkün ise bile irsâl idesin. Ammâ kimesnenün medresesinden ve cami’inden ve rızâsı olmadan kimesnenün mülkünden alınmıya, akçe ile bulunursa alına*” şeklindeki hükümlerin olması, onarılmak şartıyla kullanılan sağlam durumdaki yapılardan da gerektiğinde malzeme alınabildiğini göstermektedir (Aslanapa, 1986, s. 195; Barkan, 1979, s. 13; Sönmez, 1988, s. 48-49). Ayrıca sözü edilen merkezler ve çevrelerinde önemli Roma ve Bizans yerleşimlerinin olması dikkat çekicidir. Yapıların inşasında hem Türk dönemi (Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı), hem de Roma ve Bizans dönemleri anıtlarından malzeme devşirildiği anlaşılmaktadır (Barkan, 1972, s. 348-350; 1979, s. 11). Bu verilerden geriye doğru bir çıkarsama yaparak, Selçuklu döneminde devşirme malzeme temininde bazı sınırlamaların olabileceği anlaşılmaktadır. Şeriye sicillerinin ayrıntılı taranmasıyla bu konuda bazı bilgilere ulaşılabileceği düşünülmektedir.

Elimizde bir veri olmamakla birlikte devşirme malzemelerin bir bölümünün (sütunlar ve arşitravlar) Osmanlı döneminde olduğu gibi malzeme pazarlarından satın alınmış olabileceği düşünülebilir (Tanyeli ve Tanyeli, 1989, s. 29). Bu bağlamda aynı yapıda farklı dönemlere veya üsluplara ait devşirme malzemenin bir arada kullanılmış olmasının üzerinde durulması gerekir. Kanaatimizce özellikle sütun, lento-söve gibi

işlevine uygun olarak kullanılan devşirme malzemenin bu pazarlardan satın alınma olasılığı yüksektir.

Araştırmacılar Uğur ve Gülsün Tanyeli Osmanlı dönemi için ihtiyatlı olarak ileri sürdükleri “devşirme sütün kullanabilmenin ancak hiyerarşideki yeri yüksek olan bürokratlar için mümkün olduğu” görüşü (Tanyeli ve Tanyeli, 1989, s. 28), büyük ölçüde Ortaçağ Anadolu Türk mimarisi için de geçerli kabul edilebilir. Çünkü yapıların çoğunluğu sultan, vezir, atabey, emir gibi ileri gelen devlet adamları ve eşleri tarafından yaptırılmaktadır.

Ortaçağ Anadolu Türk mimarisinde geniş ve yaygın bir kullanım alanı bulan devşirme malzemeleri farklı açılardan ele alıp değerlendirmek mümkündür. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda genellikle devşirilen parçalar türleri, işlevleri ve ikinci kullanımlarıyla ilgili veriler dikkate alınarak sınıflanmıştır (Demiriz, 1970-1971, s. 87-100; Öney, 1968, s. 17-26; Tanyeli ve Tanyeli, 1989, s. 23-31).

Mevcut örneklerden ikinci kullanımlarda genellikle işleve dikkat edildiği anlaşılmaktadır. İşlevine uygun olarak kullanılan devşirme malzemeler içinde en yaygın grubu sütun, sütun başlığı veya kaideleri oluşturur. Devşirmelerin bazılarında sütunların başlık ve kaideleri birlikte, bazılarında ise sadece sütun, sütun başlığı ya da sütun kaidelerinin ayrı ayrı kullanıldığı görülür. Devşirme sütunlar daha çok cami, medrese, han ve türbe gibi yapılarda karşımıza çıkar.

Sütunların özellikle çok destekli camilerde genellikle harim ve revaklarda kullanıldığı görülmektedir. Kayseri Ulu (1205) , Konya Alâeddin Camii (1220-1221) doğu bölümü (Resim 1-2), Birgi Ulu (1322) , Antalya Yivli Minare (1373) ve Yalvaç Devlethan (14. yüzyıl) camilerinin harimi, Manisa Ulu (1366) ve Selçuk İsa Bey (1375)



Resim 1. Konya Alâeddin Camii, harim, çift sütunlar.

camilerinin harim ve avlu revakları ile Diyarbakır Ulu Camii'nin (1091- 1092) avlu revaklarındaki devşirme sütunlar bu örneklerdendir (Acun, 1985, s. 127-146; Akok, 1969, s. 113-139; Aslanapa, 1977, s. 41; Karamağaralı, 1982, s. 121-132; Kırmızı, 1986, s. 37- 48; Öney, 1968, s. 19; Şaman Doğan, 1997, s. 347-354; Tümer, 1938, s. 94).

Sütunların devşirilmesinde dönem ve üslup özelliklerine dikkat edilmemiştir. Devşirme sütun kullanılan örneklerden Kayseri Ulu, Konya Alâeddin ve Antalya Yivli Minare camilerinde harimde farklı dönemlerdeki yani Roma ve Bizans dönemine ait sütunlar birarada kullanılmıştır. Konya Alâeddin Camii'nin doğu bölümündeki çeşitli tipteki mermer sütunlar İyon ve korint başlıklara sahiptir. Bu sütunlardan bazılarının gövdesinde silindirik alt kesimle, düşey yedi dilimli üst kısmın birleştiği orta bölüm yatay bir düğüm motifile bezenmiştir. Düğümlü sütunun üzerinde iki sıra akantüs yapraklı bir başlık vardır (Resim 2). Harimin batı bölümündeki gri mermerden çifte

sütunların gövdeleri her iki yüzde soffit ya da düşey profilli bezemeler yer alır (Resim 1). Çift sütunların bazıları başlıksız, bazıları ise impost başlıklıdır (Çetin, 2005, s. 73-74, 90-91). Diyarbakır Ulu Camii'nde avlunun doğu ve batısında çift, kuzeyinde tek katlı revaklardaki sütunlardan bazıları Roma, çoğunluğu Bizans dönemine ait bezemeli örneklerdir. Bu örnekler devşirilen sütunların düzenleri ve bezemelerinin Müslüman kullanıcıları tarafından fazla önemsenmediğini; sadece camideki taşıyıcı işlevinin ön planda tutulduğunu göstermektedir. Ancak yine de burada pratikteki yarar kadar devşirmelerin bezemeleri ile kullanımlarında bir estetik kaygı sezilir.

Camilerin dışında devşirme mermer sütunların açık ve kapalı avlulu medreselerde revak ve kubbeli bölümlerde kullanımı yaygındır. Örnekler arasında Atabey Ertokuş (1224), Akşehir Taş (1250), Sivas Buruciye (1271), Eğirdir Dündar Bey (1301-1302), Korkuteli Emir Sinaneddin (1319), Karaman Hatuniye (1381-82) (Resim 3) ve Kayseri Hatuniye (1431-32) medreseleri verilebilir (Bilget, 1991; Demiralp, 1996, s. 59, Resim 74; Demiriz, 1970-71, s. 87-100; Sözen, 1970, s. 27, 140-



Resim 2. Konya Alâeddin Camii, harim, düğümlü sütun.



Resim 3. Karaman Hatuniye Medresesi, avlu, revak, sütunlar.

144, Resim 25c-d, 31- 31d; Şaman Doğan, 1997, s. 348, Resim 3). Bazıları Roma, çoğunluğu Bizans dönemine ait olan devşirme sütunlar genellikle korint başlıklıdır. Bunların dışında Eğirdir Dünder Bey Medresesi'nde geometrik ve bitkisel motiflerle bezeli, bazılarının köşelerine kartal figürleri işlenmiş sepet tipli sütun başlıkları da bulunmaktadır (Belke ve Mersich, 1990, Levha 124-127). Sütun başlıklarından birinde altta balıksırtı bezeli silme ve üstte kademeli silmelerle çerçevelenmiş dört yüzde daire biçimli madalyonlar ile ortasında sekiz sivri yapraklı çiçek motifleri ve köşelerde düşey yerleştirilmiş bitkisel bezemeler yer alır (Resim 4).



Resim 4. Eğirdir Dünder Bey Medresesi, avlu, sepet tipi sütun başlığı.

Devşirme sütunların diğer bir kullanımı türbe cephelerindeki ikiz pencerelerdir. Kayseri'deki Han Camii (1188- 89), Kayseri II. Anonim (12. yüzyıl sonu-13. yüzyıl başı), Huand Hatun (1260-1270) türbeleri ile Amasya Halifet Gazi Türbesi'nin (12. yüzyıl ortaları) cephelerinde devşirme bir sütuna atılan sivri kemerlerle biçimlendirilmiş ikiz pencereler yer alır. Özgününde de pencereler için kullanıldığı anlaşılan devşirme sütunlar daha küçük boyutludurlar (Önkal, 1996, s. 33- 36, 57-64, 120-129, Resim 21, 29-30, 72-73, 173-174, 181).

Özellikle çift sütunda denilen yassı oval payelerin özgününde olduğu gibi bodur oldukları pencere sövesi olarak ya da duvara bitişik taşıyıcı öge olarak değerlendirildikleri görülmektedir. Konya Seyfeddin Karasungur Türbesi (1270) (Önkal, 1996, s. 126-129, Resim 181) ile Zazadin Han'ın (1235-1237) (Erdmann, 1961, s. 186-187) pencerelerindeki çift sütunlar söve olarak değerlendirilen örneklerdir (Resim 6). Çift sütunlar Kuruçeşme (1207-10) ve Obruk (1210-19) hanlarının kapalı bölümleri ile Dokuzun Derbent ve Obruk hanlarında taç kapılarda kullanılmıştır (Erdmann, 1961, Levha 13-14, 18, 236, 242). Bunların farklı bir kullanım biçimi de Konya Alâeddin Camii'nin kuzey cephesinde görülür (Resim 5). Caminin kuzey cephesindeki galeriler farklı boyutlardaki mermer yassı payelere atılan sivri kemerlerle oluşturulmuştur. Çift sütunların boylarının farklı olması ikinci kullanıcı açısından bir sorun teşkil etmemiş, cephe bu malzemelere göre tasarlanmıştır.



Resim 5. Konya Alâeddin Camii, kuzey cephe, galeri, çift sütunlar.

Devşirme sütun başlığı veya kaidelerinin özellikle ahşap sütunlu ve tavanlı camilerde yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir (Önge, 1991, s. 179-195, Resim 1-17). Ahşap mimaride sütun kaidelerinin, sütunları nemden korumak gibi işlevsel özelliklerinin daha ön planda olduğunu belirtmek gerekir. Kaide ve başlıkların sütun boylarındaki farklılıkları gidermek veya mekanda istenen yüksekliğin sağlanması, ayarlanmasına yönelik bir işlevinin de olduğu düşünülebilir. Sivrihisar Ulu (1275)ve Ankara Arslanhane (1290) camilerindeki Roma ve Bizans dönemine ait sütun başlıkları, Sivrihisar ve Afyon Ulu (1272) camileri ile Beyşehir Eşrefoğlu Camii'ndeki (1296-1299) sütun kaideleri bu örnekler arasındadır (Erdemir, 1999, s. 34, Resim 20; Otto-Dorn, 1965, s. 161- 168).

Sütun, sütun başlığı veya sütun kaideleri arasında özgün işlevi dışında kullanılan malzemenin yeniden işlenerek farklı bir işlevle veya duvar örgüsü içinde kullanıldıkları saptanmaktadır. İşlenerek işlevleri değiştirilen sütun, sütun başlığı veya kaideleri özellikle hamamlarda fiskiye veya kurna olarak görebiliriz. Eğirdir Dünder Bey (1307-08), Eğirdir / Barla Çarşnigir (14. yüzyıl), Isparta / Büyük Gökçeli (14. yüzyıl) ve Karaman Sekizçeşme (15. yüzyıl) hamamlarının soğukluğundaki fiskiye, Akşehir Hacı İbrahim Veli Hamamı'nın (1329-1330) soğukluk bölümünde, Sivrihisar Seydiler (14. yüzyıl), Eğirdir / Barla Çarşnigir ve Afyon Alaca (15. yüzyıl) hamamlarının halvetlerinde ise işlenerek kurnaya dönüştürülen sütun başlıkları yer alır (Önge, 1995, s. 44, Resim 11; Şaman, 1993, s. 125- 141, Levha 102, 110a, 118b; Şaman Doğan, 1997, s. 353, Resim 5; Yıldırım, 2006, s. 42). Örneklerden Akşehir Hacı İbrahim Veli Hamamı'ndaki kurna mermerden sepet tipteki başlığın içi oyularak biçimlendirilmiştir. Bir yüzü duvar içinde kalarak zeminin içine kısmen gömülen başlığın görünen yüzünde daire biçimli madalyon ile ortasında tahrip olmuş bir monogram bulunmaktadır. Başlığın yüzeyini kaplayan ajur tekniğindeki akantus yapraklarının damarlarını gösteren matkap delikleri algılanmaktadır (Yıldırım, 2006, s. 42). Barla Çarşnigir Hamamı'nın doğu halvetinde de mermer olan sepet tipli başlığın aynı şekilde kurnaya dönüştürüldüğü görülür (Resim 6). Halvetin duvarı önündeki mevcut sekinin kısmen oyularak zemine yerleştirildiği kurna / başlığın görünen yüzeyinde düğümlü daire ile ortasında altı yapraklı çiçek motifi, başlığın köşelerinde ise bitkisel bezemeler olduğu anlaşılmaktadır.

Duvar örgüsüyle rasgele kaynaştırılan sütunların / malzemelerin genellikle yatay olarak yerleştirildiği ve başlıkları varsa dışa taşkın bir şekilde konulduğu, bezemeli yüzlerinin görünecek biçimde kullanıldığı ve estetik bir kaygı güdüldüğü anlaşılmaktadır. Bezemeli parçalar için ikinci kullanıcıların her zaman bir kompozisyon/ uyum kaygısı taşımadığı söylenebilir. Ankara ve Uluborlu kaleleri sur duvarları, Eskişehir / Hamamkarahisar Ulu Camii (1259) doğu, Ankara Arslanhane Camii batı, Yalvaç Devlethan Camii doğu cephelerindeki (Resim 7) sütunlar bu örneklerden bazılarıdır (Altunsapan ve Parla, 2004, s. 65; Foss ve Winfield, 1986, s. 139; Öney, 1990; Renda ve diğerleri, 2004, s. 125, 145; Şaman Doğan, 1997, s. 351, Resim 6).



Resim 6. Barla Çaşnigir Hamamı, halvet, kurna, sepet tipi sütun başlığı.



Resim 7. Yalvaç Devlethan Camii, doğu cephe, güneyden ilk pencere alınlığı, templon arşitravı.

Devşirme malzemeler içinde kullanım sırasında işlevine dikkat edilen diğer önemli bir grubu arşitrav / templon arşitravı ve parçaları oluşturmaktadır. Arşitravların genellikle lento ve söve olarak kullanıldıkları saptanmaktadır. Atabey Ertokuş Medresesi'nde avlu ve eyvana açılan kapıların lento ve söveleri ile avludaki havuzun su oluşunun iki yanında Bizans dönemine ait arşitrav parçaları kullanılmıştır (Demiriz, 1970-1971, s.

89-92, Resim 8-19). Tüm parçaların geometrik ve bitkisel motiflerle bezeli yüzleri dışa bakacak şekilde kullanılmıştır. Özellikle ana eyvandan türbeye açılan üç kapıda oldukça yoğun bezemeli arşitravlar kullanılarak bu mekânın işlevine vurgu yapılmak istendiği anlaşılmaktadır (Şaman, 1993, Resim 30a-b). Avlunun kuzeydoğusundaki birimin kapısında ise Roma dönemine ait arşitrav parçaları görülür. Sütun kullanımında olduğu gibi arşitravlarda da farklı dönem ve üsluptaki malzeme aynı zamanda kullanılmıştır.

Bu yapı dışında aynı çevrede bulunan Yalvaç Devlethan Camii'nin cephelerinde yer alan pencerelerin lentolarında ve bazı pencerelerin alınlıklarında da Bizans dönemine ait alt ve yan yüzleri bezemeli özellikle templon arşitravlarının kullanımı yoğundur (Şaman Doğan, 1997, Resim 7). Diyarbakır Ulu Camii'nde avluya açılan batıdaki kapının lentosunda, Konya'daki Anonim (1219-1220) (Resim 12), Tacü'l Vezir (1239-1240), Evhadeddin-i Kirmani (13. yüzyılın ortaları) türbelerinin lentolarında da bezemeli arşitravlar kullanılarak giriş kapılarının vurgulanması sağlanmıştır (Akok, 1969, s. 113-139; Aktaş, 1988, s. 89, 110, 205-206; Sözen, 1971, s. 29-35). Örneklerden Yalvaç Devlet Han Camii'nin doğu cephesindeki güneyden ilk pencerenin alınlığında da yüzeyi geometrik ve bitkisel bezemeli templon arşitravı dikkati çeker (Resim 7). Arşitravın yüzeyinde bir eşkenar dörtgen ile ortasında bir büyük daire, köşelerinde ortadaki dörtgene düğümlenen birer küçük daire motifi yer alır. Küçük dairelerin yüzeyi sekiz dilimlidir. Ayrıca ortadaki daireye yatay eksende yürek motifleri eklenir. Caminin doğu cephesindeki güneyden ikinci pencerenin lentosundaki templon arşitravının ön yüzünde çerçeveye ve birbirlerine düğümlenen daireler yer alır (Resim 8). Dairelerin ortasında çarkifelek ile içbükey ve dışbükey olarak dizilen çok yapraklı (bazıları yuvarlak, bazıları



Resim 8. Yalvaç Devlethan Camii, doğu cephe, güneyden ikinci pencere alınlığı, mezar steli ve templon arşitravı.

sivri) çiçek motifleri yer alır. Konya Anonim Türbe'nin taçkapısının iç yüzünde lentonun üzerinde bulunan templon arşitravı yüzeyindeki bezemeleriyle dikkat çeker (Resim 9). Arşitravın ön yüzünde çerçeveye ve birbirlerine düğümlenen beş daire ile yüzey-



Resim 9. Konya Anonim Türbe, taçkapı lentosu, içten görünüm, templon arşitravı.

lerinde oniki sivri yapraklı çiçek motifleri yer alır. Ayrıca dairelerin arasında da stilize palmet motifleri bulunur. Bezemeli kısmın sağ tarafındaki kare alan boş bırakılarak kompozisyonun devam ettiği anlaşılmaktadır. Arşitravın alt yüzü de dikdörtgen çerçeveli, çerçeveye ve birbirlerine düğümlenen eşkenar dörtgenlerin yüzeyindeki oniki sivri yapraklı çiçek motifleriyle süslenmiştir (Resim 12). Özellikle Diyarbakır Ulu Camii'ndeki asma yaprakları ve üzüm salkımları ile süslü arşitravın ortasında yüksek kaideli ve dilimli gövdeli bir kaptan su içen tavus kuşları betimlenmiştir (Resim. 10). Tacü'l Vezir Türbesi'nin sövelerinde de yüzeyleri yürek motifleriyle süslenmiş templon arşitravları görülmektedir. Sivrihisar Hoca Yunus Türbesi'nde (1276) ise giriş kapısının



Resim 10. Diyarbakır Ulu Camii, avlu, batı giriş kapısı, arşitrav.

sövelerinde Bizans dönemine tarihlenen yüzeyleri geometrik motif, bitki ve figürlerle süslü templon arşitravları yapının öndeki giriş cephesini vurgulamıştır (Mango,1986, s. 122) . Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Anadolu'daki bazı çevrelerde Bizans dönemine ait templon arşitravlarının yeniden işlenerek mezar taşı ve çörtlen gibi farklı işlevlerle yeniden değerlendirildikleri gözlenmektedir. Akşehir Arkeoloji Müzesi yan bahçesinde bulunan ve Nasrettin Hoca Mezarlığı'ndan getirilen (yaklaşık 1946) biri 80 Envanter nolu, diğeri henüz müzeye yeni getirildiği için kaydı olmayan iki mezar taşı örnek verilebilir (Yıldırım, 2006, s. 86-90). Aynı müzede bulunan 81-5 Envanter nolu templon arşitravının ise içinin oyularak çörtlen yapıldığı anlaşılmaktadır. Mezar taşı olan iki örnekte de mermer olan arşitravların eşkenar dörtgenli ve düğümlü dairesel bezemeleri tümüyle silinmemiş, kısmen süslemelerin korunmasına özen gösterilmiştir (Resim 11a-b). 80 Envanter nolu templon arşitravının yüzeye hakim olan düğümlü daire ve ortasındaki çok yapraklı çiçek motifli bezemeleri korunarak, üst kısmı yarım daire ile sonlanan mezar taşının şahidesine dönüştürülmüştür (Resim 11a). Müzeye yeni getirilen örneğin alt tarafı özgünlüğünü korurken, üst kısmı traşlanarak düzleştirilmiş, iki yandan zar kaideli ve zar başlıklı sütuncelerle sınırlandırılarak üç satırlık mezar taşı kitabesi yazılmıştır (Resim 11b).



Resim 11. a- Mezar taşı, templon arşitravı (Akşehir Arkeoloji Müzesi, Envanter no. 80)
b- Mezar taşı, templon arşitravı (Yıldırım 2006)

Örnekte alt kısım templon arşitravı görüntüsü sunarken, üst kısım mezar taşının şahidesini oluşturacak biçimde kıvrık dal, rumi ve palmet motifleriyle sonlanmıştır. Görüldüğü gibi bu uygulamalarda templon arşitravlarının boyutu, biçimi ve malzemesi

mezar taşının biçimlenmesine olanak sağlamaktadır. Çörtene dönüştürülen templon arşitravının yüzeyi üçlü düzenleme yansıtan geometrik ve bitkisel motiflerle süslenmiştir (Yıldırım, 2006, s. 87). Dikdörtgen çerçeveli orta bölümde üç eşkenar dörtgenden ikisinin köşelerinde düğümlenen daireler ile ortalarında çiçek motifi, birinin yüzeyinde ise ortası ve köşelerinde yaylarla / eğrilerle biçimlenen geçme motifli bezemeler bulunur. Bitişindeki kare alanın yüzeyi çerçeveye düğümlenen daire motifi ve köşelerindeki palmet motifi ile diğer dörtgenin yüzeyi ise küçük eşkenar dörtgenlerle ortasındaki yaprak motifleriyle süslenmiştir.

Arşitravlar içinde sayısı az olmakla birlikte duvar örgüsü içinde kullanılan örnekler de bulunmaktadır. Akşehir Ferruḡşah Mescidi'nin batı, Doğanhisar / Koçaş Köyü Camii'nin kuzey, Eğirdir / Barla Çaşnigir Camii'nin (14. yüzyıl) batı, Barla Çaşnigir Hamam'ın (14. yüzyıl) kuzey cephelerindeki bezemeli arşitravlar duvar örgüsüyle kaynaştırılmıştır (Demiralp, 1996, s. 152, Resim 18; Demiriz, 1978, Resim 22-23; Şaman Doğan, 1997, Resim 2).

Arşitravların dışında yapıların cephelerinde balusterlerin de kullanıldığı görülür. Zazadin Han'ın cephelerinde, Eğirdir-Barla Çaşnigir Hamam'ın (14. yüzyıl) kuzey cephesinde, Konya Fakih Dede Türbesi'nin (1431) pencere sövelerinde mermerden yüzeyi soffit bezemeli balusterler karşımıza çıkmaktadır (Erdmann, 1961, Levha 184-189; Şaman Doğan, 1997, Resim 1-2; Tuncer, 1992, s. 110).

Devşirme malzemeler içinde kullanımı yaygın diğer bir grubu korkuluk ve templon levhaları oluşturmaktadır. Bu levhalar çoğunlukla yapıların ön cephelerinde bir başka deyişle ilk bakışta algılanabilecek bölümlerde karşımıza çıkmaktadır. Konya II. Kılıç Arslan Türbesi'nin (1155-1192) kuzey cephesinde taç kapı kemeri alınlığında, Atabey Ertokuş Medresesi'nin kuzey cephesinde ve ana eyvan sekisi önünde, Ertokuş Türbesi'nin orta kapı kemerinin iç kısmında, Akşehir Ferruḡşah Mescidi'nin (1224) batı cephesinde, Kadın Han'ın (1223) taç kapı kemer köşeliğinde, Konya Doğanhisar Tekke Köyü'ndeki Dediği Dede Tekkesi'nin kapısı üzerinde, Doğanhisar Koçaş Köyü Camii'nin kuzey cephesinde, Yalvaç Devlethan Camii'nde batı cephenin güneyden ilk penceresinin alınlığında Bizans dönemine ait korkuluk levhaları yer almaktadır (Bakırer ve Farođhi, 1975, Resim 6; Demiralp, 1996, Resim 17-18; Demiriz, 1970-1971, s. 88-89, Resim 4-7; Erdmann, 1961, Levha 56-57; Önkall, 1996, Resim 292; Şaman Doğan, 1997, Resim 6).

Örneklerde görüleceği gibi kare ya da dikdörtgen biçimli, geometrik, bitkisel ve figürlü bezemeli korkuluk ya da templon levhaları yapıya estetik bir görünüm kazandırmaktadır. Konya II. Kılıç Arslan Türbesi'ndeki templon levhasının kenarları kıvrık dal ve dilimli rumi bezemeli bir bordürle sınırlandırılarak, köşelerinde altı dilimli yuvarlak madalyonlar bulunur (Resim 12). Ayrıca üst kısmında eksende kıvrık dalların arasında daire biçimli yüzeyinde kabarık dört nokta bulunan bir madalyon dikkati



Resim 12. Konya II. Kılıç Arslan Türbesi, kuzey cephe, templon levhası.

çeker. Levhanın merkezini yatay ve dikey eksenlerde birbirlerine düğümlenen daireler ile aralarındaki yarım dairelerle biçimlenen kompozisyon oluşturur. Merkezdeki kurguyu iki yandan birbirlerine düğümlenen dilimli rumiler ile düşey yerleştirilmiş adeta ağaç izlenimi veren bitkisel motifler sınırlandırır. Ertokuş Medresesi ile Dediği Dede Tekkesi korkuluk levhaları sağlam bir şekilde günümüze ulaşmaları ve bezemeleri açısından önem taşımaktadır. Ertokuş Medresesi'nde ana eyvan sekisi önündeki dört levhadan güneyden birinci levhanın yüzeyinde dikdörtgen bir çerçeveye sınırlandırılmış bir eşkenar dörtgen ile köşelerinde bu dörtgene düğümlenen daire motifleri görülür (Demiriz, 1970-1971, s. 87-100; Rott, 1908, s. 10-12; Şaman, 1993, s. 65-71). Dörtgenin ortasında yer alan büyük daire yatay ekseninde palmet motifleri ile çerçeveye bağlanır / sonlanır (Resim 13). Büyük ve küçük dairelerin yüzeyi grifon figürleriyle süslenmiştir. Daha büyük boyutlu olan ikinci levha yatay dikdörtgen biçimlidir. Bezemeleri üçlü bir kompozisyon düzenlemesi yansıtır. Levhayı iki yandan düğümlü daireler ile kırk çizgilerin kesişerek ve eşkenar dörtgenlerin iç içe geçmesiyle biçimlenen eşkenar dörtgenlerle süslü şeritler sınırlar. Eksene bir eşkenar dörtgen ile ortasına ve köşelerine düğümlenen daire motifleri hakimdir. Ortadaki büyük dairenin yüzeyi kolları yuvarlatılmış sekiz kollu yıldız, köşelerdeki küçük daireler ise sekiz ve oniki yapraklı çiçek motifleriyle bezenmiştir. Dikdörtgen biçimli üçüncü ve dördüncü levhalar benzer süsleme özellikleri yansıtır (Resim 14). Merkezdeki eşkenar dörtgen ile köşelerine düğümlenen yüzeyleri çok yapraklı çiçeklerle bezeli küçük daire kompozisyonları ortaktır. Farklı olarak üçüncü levhanın ortasında yüzeyi dokuz dilimli yapraklarla bezeli büyük daire yer alırken, dördüncü levhadaki kolları yuvarlatılmış sekiz kollu yıldızla süslü büyük daire dörtgene düğümlenir. Ertokuş Türbesi'nin içindeki ortadaki kapının üzerinde bulunan



Resim 13. Atabey Ertokuş Medresesi, ana eyvan sekisi önü, korkuluk levhası 1



Resim 14. Atabey Ertokuş Medresesi, ana eyvan sekisi önü, korkuluk levhası 3 ve 4

korkuluk levhası tahrip edilerek kapıya sivri kemer biçimi verilmiştir (Resim 15). Alt kısmı tahrip olan dikdörtgen çerçeveli korkuluk levhasının yüzeyinde bir eşkenar dörtgen ile kenar ortaylarında dörtgene ve çerçeveye düğümlenen daireler ile ortasında malta haçı yer alır. Haçın kolları arasında kuş figürü ile bitkisel motifler bulunur. Dediği Dede Tekkesi'ndeki dikdörtgen biçimli levhada ise birbirlerine yönelerek bir kaptan su içen iki tavus kuşu betimlenmiştir.

Devşirme malzemeler içinde önemli bir grubu lahitler ve mezar stelleri oluşturmaktadır. Amasya Halifet Gazi Türbesi'nin alt katı/mezar odasındaki mermer lahit işlevine uygun kullanılan tek örnektir (Önkal, 1996, s. 61, Resim 74). Roma dönemine ait olan lahit medusa başlarıyla süslenmiştir (Resim 16). Lahitler yekpare ve kütleli



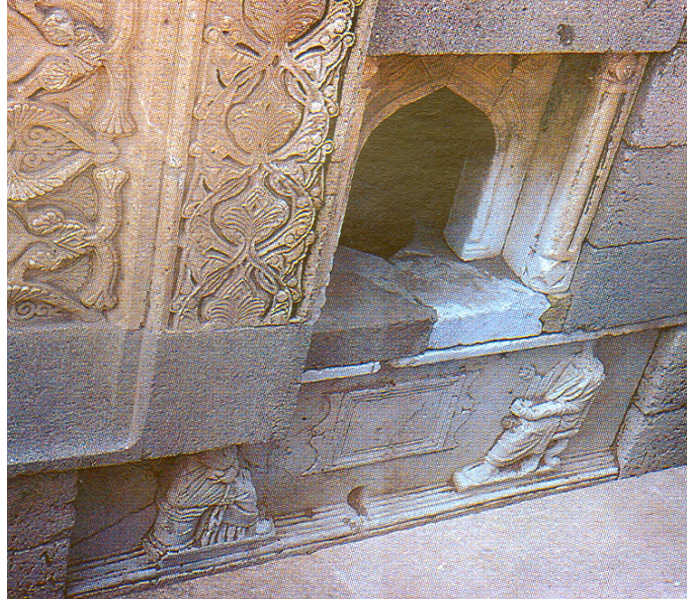
Resim 15. Atabey Ertokuş Türbesi, ortadaki kapı, içten görünüm, korkuluk levhası.



Resim 16. Amasya Halifet Gazi Türbesi, alt kat, lahit (V. M. Tekinalp arşivi).

biçimleri nedeniyle yapıların veya mimari öğelerin kaidelerinde taşıyıcı / yükseltici ve bezeyici niteliği ile tercih edilen devşirme parçalardır. Örnekler arasında Konya Anonim Türbe'nin (13. yüzyılın ilk çeyreği) kaidesinin kuzey cephesinde, Konya Hoca Fakih Mescidi'nin (13. yüzyılın ilk yarısı) kuzey cephesinde, Konya Sahip Ata Camii'nin (1258) taç kapı kaidesinde, Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nin (1296-1299) taç kapı kaidesinde, Zıvank Han'ın (13. yüzyıl) taç kapısının iki yanındaki lahitler sayılabilir (Aktaş, 1988, s. 81, 89; Erdemir, 1999, Resim 18; Erdmann, 1961, Levha 313; Karamağaralı, 1982b, s. 25, Resim 1-2;). Roma dönemine ait olan bu lahitler anıtsal ve süslü olan taç kapı kütesini taşıması amacı ile kullanılmışlardır. Lahitlerin bezemeli olan yüzeyleri dışa gelecek şekilde yerleştirilerek taç kapı süslemeleri ile bütünlük oluşturmalarına özen gösteril-

miştir. Konya Sahip Ata Camii örneğinde taç kapının batısında Medusa başları ve baklava motifli, doğusunda ise geçme motifleri ile bezenen lahitler, taçkapı kütleleri içinde simetrik olarak tasarlanan sebillerin su hazinesi / deposu olarak değerlendirilmiştir. Beyşehir Eşrefoğlu Camii taç kapı kaidesinde ise yüksek kabartma iki figürün işlendiği bir lahit yer almaktadır (Resim 17). Bu lahitte taç kapının bitişiğindeki çeşmenin su deposu olarak kullanılmıştır. Örneklerde lahitin biçimsel özelliklerinin hiç bozulmadan yeni bir işlevle değerlendirilmesi söz konusudur. Ayrıca Konya Zazadin ve Kadın Han'ın cephelerinde, Doğanhisar Koçaş Köyü Camii'nin avlusunda, Yalvaç Devlethan Camii'nin doğu cephesindeki güneyden ikinci pencerenin alınlığında (Resim 8) Roma Dönemine ait mezar stelleri kullanılmıştır (Demiriz, 1978, Resim 13-15; Erdmann, 1961, s. 184-189, Levha 57; Şaman Doğan, 1997, Resim 7). Bu örneklerde duvar örgüsüyle kaynaştırılan mezar stellerinin bezemeli kısım dışa gelecek şekilde yerleştirilerek estetik amaçlı kullanımın öncelikli olduğu gözlenmektedir.



Resim 17. Beyşehir Eşrefoğlu Camii, taç kapı kaidesi, lahit (Erdemir 1999).

Bezemeli lahitlerin tercih edilmesinde ikonografik anlamlarının da etkili olduğu söylenebilir. Özellikle Selçukluların çöküş sürecinin yaşandığı 13. yüzyılın ikinci yarısında Konya'nın en önemli ve anıtsal yapısını oluşturan Sahip Ata Camii'ndeki ön yüzü Medusa başlarıyla süslü lahitin kullanılması ilginçtir. Medusa'nın bakan kişileri taşa çevirmesi gibi özelliğinden hareketle yapıya kötü gözle bakanlara / nazara karşı

koruyucu olarak kullanılmış olabileceğini düşünmek mümkündür (Hamilton, 2006, s. 26, 103-104; Tökel, 2000, s. 451-452). Böylece devşirme malzemenin işlevsel ve estetik özelliklerinin yanı sıra ikonografik bir anlamının da bulunduğu anlaşılmaktadır.

Devşirme malzemeler içinde ilginç bir grubu insan büstleri ve hayvan heykelleri oluşturmaktadır. Atabey Ertokuş Medresesi'nin güney cephesinin doğu köşesinde üst seviyede bir insan büstü ile Birgi Ulu Camii'nde (1312) doğu cephenin güney köşesinde yaklaşık orta bölümde bir aslan figürü yer almaktadır (Aslanapa, 1977, s. 40; Demiriz, 1970-1971, s. 88-89, Resim 1). Konya Köşkü'nün zemin katında da olasılıkla Roma dönemine ait aslan heykellerinin bulunduğu ve Selçukluların da bu aslanları taklit ederek aslan heykelleri yaptıkları belirtilmektedir (Sarre, 1967, s. 4-6). Ayrıca Selçuklu sultanlarının Kılıç Arslan sıfatını kullanmaları da aslan heykellerinin varlığı ile ilişkilendirilebilir. Bu örneklerde büst ve heykellerin yapıların ön cephelerine veya cephe köşelerine yerleştirildiği ve yapıya zenginlik katan bir öğe olarak değerlendirilmeleri ilgi çekicidir. Benzer uygulamalar Konya ve Ankara kaleleri ile Ankara Ahi Şerafettin Türbesi'nin çevre duvarında de yer almaktadır (Durukan, 2001, s. 95; Renda ve diğerleri, 2004, s. 119-129, Resim 45; Sakaoğlu, 2001, s. 66-67).

Yukarıda vurguladığımız kullanımların dışında Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemi yapılarının çoğunda işlevi ve niteliği tam olarak belirlenemeyen küçük ölçekli devşirme parçaların kullanıldığı saptanmaktadır. Ankara Arslanhane, Doğanhisar Koçaş Köyü, Birgi Ulu ve Manisa Ulu camileri ile Sivrihisar Akdoğan Mescidi'nin cephelerinde kullanılan devşirme parçalar bu örneklerden bazılarıdır (Acun, 1985, s. 127-146; Altunsapan ve Parla, 2004, s. 326- 328, Resim 44-47; Aslanapa, 1977, s. 40; Demiriz, 1978, Resim 4-6; Renda ve diğerleri, 2004, s. 143-146, Resim 64-65).

Daha önceki uygarlıklara ait bu örnekler dışında, aynı dönem veya kültüre ait olan yapılardan da devşirme malzeme alındığı veya bu yapıların birer malzeme ocağı gibi kullanıldığı anlaşılmaktadır. Konya Köşkü'nün çevresindeki yapılar için malzeme ocağı olarak kullanılması ve bu nedenle mahkeme konusu olması bu örneklerden sadece biridir (Yasa, 1996, s. 418).

Ortaçağ Anadolu Türk Mimarisinde lahit, arşitrav, korkuluk levhaları gibi malzemenin yapılardan alınmasının yanı sıra az da olsa mimari öğelerin tümüyle devşirildiği örnekler de bulunmaktadır. Bu örneklerden biri bugün yıkılmış olan Kırşehir Melik Gazi Medresesi'nin taç kapısının, Kırşehir Kalesi'ndeki Alâeddin Camii'nde kullanılmasıdır (Sözen, 1970, s. 166-172). Benzer bir diğer örnek Eğirdir Dünder Bey Medresesi'dir. 1301 yılında Dünder Bey Medresesi inşa edilirken, Eğirdir yakınlarındaki 1237-1238 yıllarında inşa edilmiş olan Eğirdir Han'ın taç kapısı sökülerek Eğirdir'e taşınmış ve medresenin taç kapısı olarak yeniden kullanılmıştır. Taç kapının tercih edilmesinde

Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in adı geçen ve kapıya hâkim olan kitabe bordüründe "Rum ve Ermen ve Şam ve Diyarbekr ve Efrenc beldelerinin sultanı" sıfatlarının kullanımı etkili olabilir (Baykara, 1988, s. 49; Bayram, 2001, s. 68). Böylece kullanımda geçmişine sahip çıkma, koruma ve öykünmeler daha iyi anlaşılacaktır. Ayrıca taç kapı geometrik, bitkisel, yazılı ve figürlü bezemeleriyle dikkat çeker. Bu taşınma nedeniyle medrese taç kapısının söveleri ve bazı bordürlerindeki bezemelerde düzensizlikler görülmektedir. Benzer şekilde Eğirdir Han'ın taç kapı bordürlerinden alınan bazı bezemeli parçaların medresenin bitişiğindeki Eğirdir Kalesi sur duvarında da kullanıldığı saptanmaktadır (Bozer, 1994, s. 95- 98; Erdmann ve Erdmann, 1976, Levha 39; Şaman, 1993, s. 72-73, 198). Aynı uygulama Kayseri'deki Selçuklu ve Beylikler dönemi yapılarının taç kapı, pencere, mihrap gibi bezemeli öğelerinin parçalarının alınıp Kayseri surlarında rastgele kullanılmasında da görülür (Bayburtluoğlu, 2000, s. 151-171) .

İslami yapılardan malzeme devşirilmesinde önemli olduğunu düşündüğümüz bir uygulama da kitabelerin devşirilmesidir. Arap alfabesi ile yazılan yazılara değer verilmesi, geçmişine sahip çıkmak ve kutsal nesne olarak algılanması gibi değerler nedeniyle parçaların diğerlerinden farklı olarak korunması veya kaybolmaması için devşirildiği anlaşılmaktadır. Kayseri surlarında yer alan kitabe parçaları bu örneklerdendir (Bayburtluoğlu, 2000, s. 151-171, Resim 6-7). Orhan Gazi tarafından Bursa'da inşa ettirilen 1337 tarihli mescide ait kitabenin günümüzde Bursa Şahadet Camii kapısı üzerinde yer alması bu uygulamanın başka bir örneğidir (Tüfekçioğlu, 2001, Resim 35).

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi genellikle taş veya mermer parçalar devşirilmekteyse de sırlı /çini malzemenin de devşirildiğini örnekler bulunmaktadır. Sivas Keykavus Darüşşifası (1217-1219) avlu revak kemerleri, Tokat Ebu'l Kasım Türbesi'nin (1233-1234) güney cephesindeki pencere alınlıklarında yer alan çini frizler üzerindeki süslemelerin düzensiz olarak kesilmesi, başka bir yapıdan alınarak kullanıldıklarını veya başka bir yapı için üretildiklerini göstermektedir (Önkal, 1996, s. 373-374). Eğirdir Hızır Bey Camii'nin (13-14. yüzyıl) batı cephesinde yatay bir şerit oluşturacak şekilde dizilen firuze, yeşil ve sarı renkli sırlı tuğlaların devşirilerek kullanıldığı saptanmaktadır.

Örneklerde görüldüğü gibi, Ortaçağ Anadolu Türk Mimarisinde malzeme sağlama yöntemlerinden birini de "devşirilen" yapı malzemelerinden çoğunlukla taş ve mermer eserlerin, bazı örneklerde ise mimari öğelerin en az ikinci kez kullanımı oluşturmaktadır. Özellikle farklı kültür ve dönemlere ait kentlerden ve yapılardan devşirilen parçalar hem malzeme çeşitliliği yaratarak estetik bir görünüm kazandırmakta, hem de dönemin hoşgörülü bakış açısını yansıtmaktadır. Aynı zamanda hazır malzemenin kullanılması / değerlendirilmesi gibi ekonomik bir yarar da sağlamaktadır.

Kaynakça

- Acun, H. (1985). Manisa İshak Çelebi Külliyesi, *Vakıflar Dergisi*, XIX, 127-146.
- Akok, M. (1969). Diyarbakır Ulu Camii Mimari Manzumesi, *Vakıflar Dergisi*, VIII, 113-139.
- Aktaş, A. (1988). *Konya'daki Anadolu Selçuklu Dönemi Yapılarında Malzeme ve Teknik*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Akın, G. (1990). *Asya Merkezi Mekân Geleneği*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Alp, A. O. (2005). Bizans Mimari Plastiğinde Terminolojik Sorunlar. S. Pekak (Ed.), *Sanat Tarihinde Terminoloji Sorunları Semineri I (Mimari ve Mimari Süsleme): 23-24 Kasım 2001- Ankara (s. 25-30)*, Ankara: Filiz Matbaacılık.
- Alpaslan, S. (1996). *Antalya'nın Demre (Kale) İlçesindeki H. Nikolaos Kilisesi'nde Dini Ayinle İlgili Plastik Eserler*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Altınşapan, E. ve Parla, C. (2004). *Eskişehir Selçuklu ve Osmanlı Yapıları I*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Aslanapa, O. (1977). *Yüzyıllar Boyunca Türk sanatı (14. yüzyıl)*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Aslanapa, O. (1986). *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul: İnkilâp Kitabevi.
- Bakırer, Ö. ve Faroqi, S. (1975). Dediği Dede ve Tekkeleri, *Bellekten*, 39, 447- 471.
- Barkan, Ö. L. (1972). *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Barkan, Ö. L. (1979). *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bayburtluoğlu, Z. (2000). Kayseri İç Kalesindeki Selçuklu Dönemi Mimari Malzemesi, *1999 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, Ankara: 151-171.
- Baykara, T. (1988). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Bayram, M. (2001). Anadolu Selçukluları'nda Devlet Yapısının Şekillenmesi, *Cogito*, 29, 61-72.
- Belke, K. ve Mersich, N. (1990). *Tabula Imperii Byzantini, Phrygien und Pisidien*, Wien: Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften.
- Bilget, B. (1991). *Sivas'ta Buruciye Medresesi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bozer, R. (1994). Eğirdir Hanı 1993 Yılı Kazı Çalışmaları, *Göller Bölgesi Arkeolojik-Kültürel-Turistik Araştırma ve Değerlendirme Projesi*, Ankara: 95-103.
- Çetin, F. H. (2005). *Konya Alaeddin Camii ve Devşirme Malzemeleri*, Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Demiralp, Y. (1996). *Akşehir ve Köylerindeki Türk Anıtları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Demiriz, Y. (1970-1971). Atabey Ertokuş Medresesinde Bizans Devrine Ait Devşirme Malzeme, *Sanat Tarihi Yıllığı*, 4, 87-100.
- Demiriz, Y. (1978). Koçaş Köyü Camii, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, In Memoriam Prof. Albert Louis Gabriel Özel Sayısı, 75-102.
- Can, Y. (1995). *İslâm Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 53.
- Durukan, A. (2001). Konya'da Selçuklu Mimarisi, A. Erdoğan (Ed.), *Gez Dünyayı Gör Konya'ya (s. 90-157)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Elisseef, N. (1992). Fiziki Plan, R. B. Serjeant (Ed.), E. Topçugil (Tür.), *İslam Şehri (s. 121-140)*, İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Erdemir, Y. (1999). *Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Camii ve Külliyesi*, Beyşehir: Beyşehir Vakfı Yayınları.
- Erdmann, K. (1961). *Das Anatolische Karavansaray des 13 Jahrhunderts II*, Berlin: Gebr Mann Verlag.
- Erdmann, K. ve Erdmann, H. (1976). *Das Anatolische Karavansaray des 13 Jahrhunderts III*, Berlin: Gebr Mann Verlag.
- Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zıllı. (1995). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, O. Ş. Gökyay (Haz.), Y. Dağlı (Yay. Haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Foss, C. ve Winfield, D. (1986). *Byzantine Fortifications*, Pretoria: University of South Africa.
- Grabar, O. (1988). *İslâm Sanatının Oluşumu*, N. Yavuz (Türk.), İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- İbn Bibi.(1996). *El Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l- Ala'ie (Selçukname)I*, M. Öztürk (Haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hamilton, E. (2006). *Mitologya*, Ü. Tamer (Çev.), İstanbul: Varlık Yayınları.
- Karamağaralı, H. (1982a). Konya Ulu Camii, *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, 4, 121-132.
- Karamağaralı, H. (1982b). Sâhip Ata Câmii'nin Restitüsyonu Hakkında Bir Deneme, *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, 3, 49-52.
- Kırmızı, M. (1986). Yivli Minare ve Külliyesi, *Antalya I. Selçuklu Eserleri Semineri, 22- 23 Mayıs 1986 Antalya: Bildiriler (s. 37-48)*, Antalya: ABC Ajansı.
- Mango, C. (1986). The Pilgrimage Centre of St. Michael at Germia, *Jahrbuch Der Österreichischen Byzantinistik*, 36, 117-132.
- Otto-Dorn, K. (1965). Die Ulu Schami in Sivrihisar, *Anadolu (Anatolia)*, 9, 161-168.
- Öney, G. (1968). Anadolu Selçuk Mimarisinde Antik Devir Malzemesi, *Anadolu (Anatolia)*, 12, 17-26.
- Öney, G. (1990). *Ankara Arslanhane Camii*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Önge, Y. (1991). Selçuklularda ve Beyliklerde Ahşap Tavanlar, *Atatürk Konferansları, 5 (1971-1972)*, Ankara: *Bildiriler (s. 179-195)*, Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Önge, Y. (1995). *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Önkal, H. (1996). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Ötüken, Y. (1996). *Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien, Antike und Byzantinische Denkmaler in der Provinz Bursa*, (Istanbul Mitteilungen No: 41), Tübingen.
- Redford, S. (1993). The Seljuqs of Rum and Antique, *Mukarnas*, 10, 148-156.
- Redford, S. (2001). Anadolu Selçukluları ve Antik Çağ, *Cogito*, 29, 48-60.
- Renda, G., Durukan, A., Öztan, Y., Yasa Yaman, Z., Akpolat M. S., Müderrisoğlu, F. ve diğerleri. (2004), *Ankara Başkentin Tarihi, Arkeolojisi ve Mimarisi*, M. S. Akpolat ve E. Eser (Ed.), Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları.

- Rott, H. (1908). *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*, Leipzig.
- Sakaoğlu, N. (2001). Dârü'l-Mülk Konya, A. Erdoğan (Ed.), *Gez Dünyayı Gör Konya'yı* (s. 18-77), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sarre, F. (1967). *Konya Köşkü* (Ş. Uzluk Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sönmez, Z. (1988). *Mimar Sinan İle İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler*, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları.
- Sözen, M. (1970). *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri I*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası.
- Sözen, M. (1971). *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, İstanbul: Gün Matbaası.
- Şaman, N. (1993). *Isparta ve Çevresindeki Selçuklu ve Beylikler Dönemi Yapıları I-II*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Şaman Doğan, N. (1997). Isparta ve Çevresindeki Selçuklu-Beylikler Dönemi Yapılarında Devşirme Malzeme Kullanımı, *Vakıflar Dergisi*, XXVI, 347-354.
- Tanyeli, U. ve Tanyeli, G. (1989). Osmanlı Mimarlığında Devşirme Malzeme Kullanımı (16- 18. Yüzyıl), *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/4, 23-31.
- Tökel, D. A. (2000). *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Ankara: Başer Matbaası.
- Tuncer, O. C. (1992). *Anadolu Kümbetleri Beylikler ve Osmanlı Dönemi 3*, Ankara: Adalet Matbaacılık.
- Tüfekçioğlu, A. (2001). *Erken Osmanlı Mimarisinde Yazı*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Tümer, F. (1938). Ulu Camii, *Erciyes*, 3, 94.
- Yasa, A. (1996). *Anadolu Selçukluları Döneminde Türk-İslam Şehri Olarak Konya II*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Yıldırım, Ş. (2006). *Philomelion' daki (Akşehir) Bizans Dönemi Taş Eserleri*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.